

УДК 328.1

Шаповаленко М.В.
Харківський національний
університет ім. В.Н.Каразіна

ЛЕГИТИМАЦІЯ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Розглянуто особливості легітимації посткомуністичних режимів. На підставі аналізу практики інституціональних змін у вимірі конституювання зроблено висновок, що нестабільність правової бази та зверхнє ставлення до правил гри з боку політичних акторів прирікає режими на постійний процес делегітимації. Крім того, розмиваються ціннісні основи посткомуністичної трансформації. Підкреслено, що для подолання постійного синдрому делегітимації слід більше спиратися на формальні інститути і правила.

Ключові слова: посткомуністичний режим, демократія, демократичний транзит, легітимність, делегітимація.

Шаповаленко М.В.

ЛЕГИТИМАЦИЯ ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКИХ РЕЖИМОВ

Рассмотрены особенности легитимации посткоммунистических режимов. На основании анализа практики институциональных изменений в измерении конституирования сделан вывод о том, что нестабильность правовой базы и пренебрежительное отношение к правилам игры со стороны политических акторов обрекает режимы на постоянный процесс делегитимации. Кроме того, размываются ценностные основы посткоммунистической трансформации. Подчеркнуто, что для преодоления постоянного синдрома делегитимации надо больше опираться на формальные институты и правила.

Ключевые слова: посткоммунистический режим, демократия, демократический транзит, легитимность, делегитимация.

Shapovalenko M.

THE LEGITIMIZATION OF POSTCOMMUNIST REGIMES

The article investigates the legitimization features of postcommunist regimes. On the basis of institutional change analysis in the measurement of the institutionalization pointed out that the instability of the legal framework and arrogant attitude to the rules from the political actors condemns regimes to the ongoing process of delegitimization. Furthermore, this erodes the value foundations of post-communist transformation. The article emphasizes that to overcome the syndrome of permanent delegitimization reformers should rely more on formal institutions and rules.

Keywords: postcommunist regime, democracy, transition to democracy, legitimacy, legitimization.

Актуальність теми дослідження зумовлена особливостями посткомуністичних трансформацій і режимів, що сформувалися та постійно змінюються протягом останніх десятиліть. В основі цих змін знаходяться особливості легітимності та чинників політичної легітимації в умова транзитних режимів.

Метою статті є дослідження легітимності посткомуністичних режимів і чинників делегітимації.

Проблема легітимаційних криз і процесу делегітимації стає предметом наукових розвідок представників як вітчизняних, так і зарубіжних політологічних шкіл. Найбільший інтерес становлять концепції М. Догана [1], Д. Істона [2], Ю.Габермаса [3]. Поглиблюють і розширюють межі аналізу процесу легітимації та делегітимації політичної влади дослідження вітчизняних науковців щодо особливостей цих процесів у суспільствах постколоніального типу протягом всіх років незалежності О.Висоцького [3, 4], Є.Цокур [5], О.Баталова [6]. Незважаючи на великий інтерес до проблем посткомуністичних процесів і транзитних полі-

тичних режимів залишається багато білих плям щодо чинників легітимації та делегітимації в умовах постійних інституціональних змін, конституційного транзиту тощо.

Посткомуністичні трансформації в країнах Східної Європи та колишнього СРСР дали поштовх до формування нових політичних режимів з іншими принципами та механізмами формування політичних еліт, взаємодії з громадянським суспільством, базовими цінностями. Тому розпад авторитарних режимів та спроби побудови на кшталт ліберально-демократичних режимів поставили на порядок денний питання легітимності режимних моделей в процесі посткомуністичних трансформацій. Особливо актуальним питанням для «нових демократій» є стійкість, сталість інституціональних механізмів постійного відтворення нового суспільного договору на основі ліберальних цінностей. Відсутність відповідних досліджень за умови обмеженості емпіричних даних не дозволяли робити висновки щодо особливостей легітимації нових політичних режимів. Крім того, в умовах глобалізації значно зростає чинник зовнішньополітичної легітимації, а він доповнюється новими рисами. В той же час виявляються взаємозв'язки зовнішньої легітимації з процесами внутрішньої легітимації політичної влади в державі. Для адекватного аналізу чинників легітимації становлення посткомуністичних режимів важливо розглянути, що саме залишається від попереднього, вже делегітимізованого режиму, і визначити, які елементи його зруйновані, а які нові демократичні інститути з'явилися.

Одразу слід відзначити, що за темпами та результатами успішних трансформацій, а саме побудови стійких інститутів демократії, за визначенням такої досить ангажованої організації, як «Дім свободи», країни світу поділяються на демократії консолідовані, демократії неконсолідовані, гібридні режими, напівконсолідовані автократії і консолідовані автократії [8]. До першої категорії (консолідовані демократії) віднесені країни Східної Європи (в першу чергу, Польща, Чехія, Угорщина) та Балтійські країни. Водночас через унікальне поєднання у різних країнах посткомуністичного простору єдиної назви для типу політичного режиму в країнах посткомуністичних трансформацій (дефективна демократія, опікунська, керована або псевдодемократія, електоральна, неопатримоніальна, авторитарна, універсальна та інші). Незалежно від предикатів,

позитивними кроками у легітимації політичного режиму в країнах транзитного типу стали: етап конституціонування (формальне закріплення) основ демократії (прийняття Конституції), становлення парламентаризму (запровадження законів щодо виборів) та багатопартійності (прийняття відповідних законів щодо діяльності політичних партій та суспільних об'єднань), заснування різних форм участі громадян в політиці, започаткування основ розвитку громадянського суспільства, надання свободи та гарантії її забезпечення, незалежні засоби масової інформації та інші.

Після розвалу СРСР та втрати державоутворювальної функції КППС, втрати впливу комуністичної ідеології, для політичної еліти постало завдання формування нового політичного курсу, який на рівні риторики та панівного тоді дискурсу мислився тільки демократичним. Становлення політичних інститутів демократії відбувалося в Україні форсованими темпами. Фактично на початкових етапах трансформації були прийняті нові Конституції, в яких було закладено основи суспільного договору та принципи функціонування політичної системи на демократичних засадах (хоча б на рівні декларації про наміри). Легітимація політичного режиму для політичної еліти відбулася завдяки домовленості між представниками старої еліти про нові правила політичної гри. Сама номенклатурна еліта мала і має потяг до монополії на владу, а не становлення плюралізму. Конституціонування основ посткомуністичного режиму є важливим етапом формального закріплення тенденції розвитку в бік демократії і є підваленою його легітимації. Але, в українському контексті процес конституціонування як чинник легітимації політичного режиму не став основоположним. Це пов'язано з тим, що протягом двадцяти років з моменту прийняття Конституції (1996 р.) вона кілька разів змінювалася з кон'юнктурним цілями. Як правило, кожний електоральний цикл (президентські або парламентські вибори) супроводжувався критикою Основного закону та спробами його змінити. А починаючи з 2004 р. поряд із системними трансформаціями в країні ще почався й конституційний транзит. Це свідчило про зверхнє ставлення політичних еліт і суспільства в цілому до Конституції, сприйняття її в якості формального документа. Той факт, що з часу її прийняття, вона двічі піддавалася змінам, делегітимує політичний режим. У вересні 2010 р. Конституційний Суд України прийняв

рішення про неконституційність політичної реформи 2004 року, і Україна знову повернулася до президентсько-парламентської форми державного правління. Виникло питання повноважень Президента, який отримав широкі повноваження у формуванні персонального складу уряду. Це значно посилює політику централізації влади. Логіка централізації президентської влади, нехтування правилами гри (як формальними, так і неформальними) призвела до системної політичної кризи, що своєю чергою перезавантажило саму політичну систему. Тобто в 2014 р. знову повернулися до редакції Конституції зразка 2004 р. і до парламентсько-президентської республіки. Отже, постійно змінюючи правила гри, головні політичні актори режиму (включаючи політичні партії), фактично постійно делегитимують політичний режим. А відтак взаємовідносини між гілками влади є розбалансованими, стосунки в середині політичної еліти демонструють відсутність довіри. Постійне перетягування повноважень в режимі гойдалки електоральних циклів в Україні призвело до порушення принципу стримувань і противаг, повноваження влади немов маятник перемищується від одної гілки до іншої. Загальна атмосфера конфліктогенності у відносинах між гілками влади, порушення субординації між ними знижує рівень легітимності політичного режиму. Тому всі політичні інститути демонструють свою низьку ефективність, оскільки не виконують власні функції, опікуючись більше боротьбою за сфери впливу, ніж реалізацією демократичних реформ. Неврегульовані питання взаємодії між гілками влади не дають можливості громадянину зрозуміти, на кого все-таки покладена відповідальність за наслідки сьогоденної політики. Намагання представників від різних гілок влади дискредитувати один одного делегитимують політичні інститути як такі. Водночас наявність постійної патронажно-клентарної мережі надає можливість в умовах прем'єр-президентської системи дозволяє створювати більш прозору електоральну конкуренцію [9, с. 10-11; 10]. Незалежно від того, що посилення влади президента шляхом зміни Конституції не є найбільш

демократичним методом формування єдиного консолідованого центру влади, такий політичний курс фактично прирікає політичний режим на загрозу стрімкої делегитимації, і це стає досить стійкою тенденцією розвитку посткомуністичного режиму. Але для подолання цього замкнутого кола необхідно перша за все подолати правовий нігілізм, який домінує практично на всіх рівнях державного управління, що підсилить роль правових методів досягнення цілей і та забезпечить постійне оновлення законодавства; крім того, слід налагодити механізми встановлення та дотримання правил політичної гри для всіх політичних акторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доган М. Легитимність режимов и кризис доверия / М. Доган // Социс. – 1994. – № 6. – С. 147-155.
2. Easton D. The Analysis of Political Systems / D. Easton // Comparative Politics: Notes and Readings / Ed. by R.C. Macridis and B.E. Brown. – Homewood: The Dorsey Press, 1961. – 577 p.
3. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма // Юрген Хабермас. – М.: Праксис, 2010. – 272 с.
4. Висоцький О.Ю. Технології легітимзації політичної влади: теорія та практика // О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: Пороги, 2010. – 318 с.
5. Висоцький О.Ю. Політична влада в Україні: проблеми легітимзації та модернізації / О.Ю.Висоцький. – Дніпропетровськ: Інновація, 2012. – 132 с.
6. Цокур Є. Г. Використання принципу імперативності в контексті легітимізації політичної влади України / Є.Г. Цокур // Гілея: наук. вісник. – К., 2007. – Вип. 9. – С. 160-167.
7. Баталов О.А. Легітимність державної влади у постімперському (постколоніальному) суспільстві: приклад України / О.А. Баталов // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – Х., 2016. – Вип. 29. – С.55-59.
8. Nation in Transit 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2016>
9. Фісун О. Неформальні інститути та неопатримональна демократія в Україні / Олександр Фісун // Агора. – К., 2016. – Вип. 17. – С.9-13.
10. Fisun O. Ukrainian Teeter-Totter: Vices and Virtues of a Neopatrimonial Democracy / Oleksandr Fisun // PONARS Eurasia Policy Memo. – 2010. – No.120.